

UDK 886.5.09-3 Pregelj I.: Bogovec Jernej
Marjan Dolgan
Ljubljana

ČASOVNA IN PROSTORSKA KOMPOZICIJA PREGLJEVEGA ROMANA BOGOVEC JERNEJ

Za Pregljev roman *Bogovec Jernej* (1923) je značilno, da temelji pripovedovani čas na linearnem dogodkovnem zaporedju, pri čemer obstaja paralelizem med dogajalnimi in podogajalnimi časom. To je utemeljeno s parabolichnostjo celotne pripovedi, saj se parabolichnost razodeva tudi v prostorski kompoziciji, čeprav je zanjo značilna asimetrična opozicija med poglavitnimi deli prostora.

The narrated time (i. e. the time in which the happenings of the narrative take place) in Pregelj's novel *Bogovec Jernej* (1923) is basically a linear sequence of events. There is a parallelism between the time of the events and the time after the events. This parallelism is justified by the entire narrative having the nature of a parable, detectable also in the spatial composition, even though the characteristic feature of the spatial composition is an asymmetric opposition between the main segments of space.

0 Čas in prostor sta pripovedovani kategoriji vsake pripovedi. Vendar nista enoviti, saj ju sestavlja več ravni, katerih prvine so v določenih medsebojnih zvezah ali kompozicijskih relacijah: ponavljanje prvine, (a)simetrična opozicija dveh prv in paralelizem prv in. Ker sta v relaciji največkrat dve prvini, gre za binarne relacije, ki jih je mogoče zapisati tudi v matematični obliki. Tako ustreza ponavljanje ekvivalenčni relaciji, (a)simetrična opozicija (a)simetrični relaciji in paralelizem tranzitivni relaciji. Sistem binarnih relacij med prvini, ki pripadajo posameznim ravnem vsake pripovedovane kategorije, je njena kompozicija. Ta semantizira pripoved.

0.1 Najbolj opazna raven pripovedovanega časa in prostora je dogodkovna, ki tudi ni enovita. Pripovedovalec namreč združuje dogodke v preddogajanje, dogajanje in podogajanje, ki jim pripadajo ustrezni časovni in prostorski odseki. Če pripoveduje pripovedovalec najprej preddogajanje, nato dogajanje in podogajanje, potem se pojavlja v pripovedi linearno dogodkovno zaporedje. Če pa je to spremenjeno, potem nastane nelinearno, največkrat retrospektivno dogodkovno zaporedje. Pripadajoči odseki pripovedovanega časa in prostora so komplementarni.

1 V Pregljevem romanu *Bogovec Jernej* (prvi, revialni natis v DS 1923; obravnava upošteva objavo v III. knjigi Pregljevih Izbranih del, Celje 1964, 211—337, ki jo je uredil France Koblar) razvršča pripovedovalec dogodke v linearnem zaporedju, v katerem je pripovedovani čas razporejen v preddogajalni, dogajalni in podogajalni. Prvi obsega več desetletij ali morda celo 16. stoletje, drugi sorazmerno kratko obdobje med 29. novembrom 1600 in nekim nedoločenim februarskim dnevom 1601, tretji pa nedoločeno zimo, ki je morda iz prve polovice l. 1601 ali iz poznejših let. Podogajalni čas sestavlja epilog, ki ni razviden že iz zunanje zgradbe, saj ga pripovedovalec pripoveduje kar v dveh zadnjih podpoglavjih romana. Razmejiti ga je mogoče s primerjanjem vseh časovnih odsekov v vseh podpoglavjih v zadnji oštevilčeni enoti zadnjega poglavja.

1.1 Zgradba pripovedovanega časa je v romanu *Bogovec Jernej* podobna tisti v Pregljevem romanu *Plebanus Joannes* (1920), razločuje se predvsem po trajanju:

— preddogajalni čas traja v romanu *Plebanus Joannes* en dan (24. maj) in najbrž več jesenskih dni 1498, v *Bogovcu Jerneju* pa morda celo 16. stoletje; v preddogajalnem času prvega romana se že pojavi glavna oseba, v prologu drugega — ki je istoveten z omenjenim časovnim odsekom — pa je še ni.

— Dogajalni čas obsega v prvem romanu tri letne čase: približno oseni mesecev od marca do vštveši oktobra l. 1518; v *Bogovcu Jerneju* pa komaj tri mesece ob koncu l. 1600 in v začetku l. 1601.

— Podogajalni čas v epilogu romana *Plebanus Joannes* je sorazmerno natančno določen, v *Bogovcu Jerneju* pa ne več, ker meja med dogajalnim in podogajalnim časom ni trdna, saj ni mogoče zanesljivo trditi, ali spada zima v leto 1601 ali v kako poznejše. Sklepno poanto izpove pripovedovalec v prvem romanu posredno, z izjavo stranske osebe; v drugem neposredno, obakrat pa na pomensko izpostavljenem mestu — na absolutnem koncu pripovedi.

1.2 Funkcija linearnega dogodkovnega zaporedja je v *Bogovcu Jerneju* enaka tisti, ki se je izoblikovala v nekaterih drugih Pregljevih pripovedih: parabolčnost, ki se tokrat nanaša na odločilne dogodke iz življenja protestantskega pridigarja Jerneja. Tudi on se spopada — kot njegov predhodnik katoliški vikar Janez — z oblastjo in spolnostjo. Poleg družbeno-ideološkega nasprotja je spet variirano omahovanje med askezo in čutnostjo. Pripovedovalec ga izpostavi že med dogajalnim časom v obliki paralelistično ponavljajočega se komentarja (prim. Pregelj 1964: 233, 240, 385, 334). V zadnji ponovitvi na koncu romana izgubi naravo naključnega komentarja in postane zaradi svojega izpostavljenega besedilnega položaja sklepna poanta, ki je celo izločena v samostojno, končno podpoglavje:

Ljubezen je močen ogenj. Vse vode ga ne pogase. Niti kri ne. Zvesta je ljubezen kakor grob. In grob je neumrljiv...

(Pregelj 1964: 337)

Po pripovedovalčevem mnenju velja njen pomen za dogajalni in podogajalni čas.

1.3 Ker se pojavlja v *Bogovcu Jerneju* samo linearno dogodkovno zaporedje, sta siže in fabula istovetna.

1.4 Pripovedovalec tudi tokrat ne pripoveduje celotnega dogajalnega časa med 29. novembrom 1600 in februarjem 1601, marveč samo tiste časovne izseke, v katerih so se zgodili odločilni dogodki zadnjih mesecev Jernejevega življenja; povzeti jih je mogoče v večje dogajalne sklope:

- Jernejev odnos do katolicizma in protestantizma;
- njegov odnos do žensk: Agnes, Judita, Juta, Mreta;
- njegov odnos do sina Luke in hčerke Gertrude.

Največ pripovednega časa porabi pripovedovalec za pomenotvorne dogodke pripovedovanega časa, saj jih pripoveduje upočasnjeno. Obseg te histročne stopnje se je v primerjavi z romanom *Plebanus Joannes* povečal. Pripovedovani čas namreč traja v *Bogovcu Jerneju* manj kot v prejšnjem romanu, poleg tega se je podaljšal pripovedni čas.

1.5 Dogodkovni čas romana *Bogovec Jernej* je podobno oblikovan kot tisti v romanu *Plebanus Joannes*, čeprav gre tokrat za reformacijsko 16. in protireformacijsko 17. stoletje. V linearnem zaporedju si sledijo dogodki malo več kot treh mesecev s konca l. 1600 in začetka l. 1601, ne da bi bilo to obdobje pripovedovano v celoti. Kljub temu je opazno prizadevanje, da bi se zmanjšal razloček med pripovedovanim in pripovednim časom. V skladu s krajšanjem pripovedovanega časa se je povečal obseg upočasnjene pripovedne hitrosti. Razen tega se je v *Bogovcu Jerneju* prvič neposredno razodela parabolična narava Pregljevih romanov v obliki večkratnega paraleliziranega komentarja, ki ga je pripovedovalec povzdignil na besedilnem koncu v poudarjeno poanto.

Zaradi te paraboličnosti je glavna kompozicijska relacija dogodkovnega časa spet paralelizem med pripovedovanim dogajalnim in (ne)pripovedovanim podogajalnim časom, ki je obstajal že v romanu *Plebanus Joannes*.

2 V romanu *Bogovec Jernej* prevladuje določeni linearni dogajalni prostor, ki ga pripovedovalec sestavlja iz naslednjih a) notranjih prostorov:

— kranjska cerkev: v njej je bogovec Jernej, ki je glavna oseba, pred časom opravljal verske protestantske obrede. To pomeni, da je v njej uveljavljal svojo cerkveno oblast nad kranjskimi meščani, ki so postali protestanti. Po zmagi katoliške protireformacije in njenega naraščajočega nasilja do protestantizma, izgubi Jernej pravico do uporabe te cerkve: njegova cerkvena oblast nad verniki in nad mestom se je omajala.

— Hkrati mora zapustiti svojo hišo, v kateri je stanoval z družino, ko je bil še cerkveni oblastnik. V pripovedovanem času mu oba prostora, cerkev in hiša, nista več legalno dostopna zaradi izgubljene oblasti in uničene družine (vdovstvo, bolna hčerka Gertruda, študirajoči sin v Gradcu, kjer prestopi h katolikom in umre). Vanju vstopa ali ju opazuje skrivaj, da ga ne bi kaznovali novi oblastniki. Cerkev in hiša sestavljata celoto — zunanji dogajalni prostor — središče Kranja, iz katerega je Jernej izgnan (prim. Pregelj 1964: 219).

— Svoje izgnanstvo preživlja v gradu Brdo, katerega lastnik, baron Nikolaj, je prestopil na pobudo žene Judite spet h katolikom. S tem se spremeni semantika dogajalnega prostora. V baronovem gradu je opravljal izgnani Jernej svojo versko službo v omejenem obsegu, toda še vedno so se je udeleževali tudi kranjski protestantje. Po baronovem prestopu pa ni Jernej dokončno izgubil samo Kranja, ampak je postalo negotovo tudi njegovo grajsko pribežališče. Roman je pripoved o tem, kako izgublja protestantski predikant svoj prostor, hkrati z njim oblast in svoje življenje.

— Jernejevega prostora si ni pridobival toliko baron Nikolaj, temveč škof Tomaž Hren, čigar prebivališče in sedež oblasti je Ljubljana. Od tod se širi ponovno katoliška moč v grad Brdo po baronici Juditi (prim. Pregelj: 1964: 214—215), pozneje pa neposredno: ko se katoliška oblast militarizira, vkoraka v Kranj z vojaki. Tu prisili protestantske meščane, da spet sprejmejo katoliško vero. Skupine vojakov storijo enako s protestanti, ki živijo zunaj mesta. Tako se katoliški oblastniški prostor, ki je bil v začetku romana neznan, razširi do njegovega konca čez celoten dogajalni prostor, ki je bil prej protestantski. Prostorska kompozicija temelji v romanu *Bogovec Jernej* na asimetrični opoziciji med vojskujočima se oblastniškima — cerkvenima — prostoroma. Posvetni, plemiški prostor ni v romanu samostojen, ker se njegovi

pripadniki (baron Nikolaj in baronica Judita) ne bojujeta za uveljavitev svoje oblasti, marveč se podredita napadalni katoliški oblasti, s čimer omogočita razširitev njenega prostora. V skladu s to podreditvijo pripovedovalec ne pripoveduje tistih prostorov v gradu Brdo, v katerih prebivata baron in njegova žena, ampak omenja samo tiste prostore, v katerih se srečujeta z Jernejem:

— to je protestantska grajska molilnica, v kateri opravlja Jernej obrede do prepovedi barona Nikolaja. Njegova in ženina preselitev v Kranj, kjer nameravata prezimiti, ni naključna, temveč je pomensko poudarjen prostorski premik: dokončno sta se odrekla protestantizmu in s tem Jernejevi cerkveni oblasti nad njima, zato odideta v katoliški prostor.

— Predikant Jernej ostane v njunem gradu, kjer životari v svoji sobi, ki postane zunanja oblika njegove izgubljene oblasti. Ne sme se več prikazati v kranjski cerkvi (za božič ga katoliki nasilno vržejo ven) niti ne sme maševati v grajski molilnici (zaradi baronove prepovedi), preostane mu le še soba. V njej se opija, zato postane tudi prostor njegovega osebnega obupa. K temu pripomore izguba družine (sin prestopi h katolikom in umre, noseča hčerka Gertruda umre) in razdvojenost, ki jo začuti do baronice Judite, saj jo ljubi in sovraži hkrati.

b) Zunanji dogajalni prostor obsega razen mestnih ulic predvsem pot, ki povezuje Jernejev izgubljeni preddogajalni prostor, tj. Kranj, in njegov izgubljeni prostor — grad Brdo. Vsakokrat, ko prehodi to pot, se prepriča, da je postal v Kranju nezaželen in da tvega življenje, ko se tihotapi v mesto. Prav tako spoznava naraščajočo nezanesljivost gradu. Zaradi svojega nekdanjega, preddogajalnega in sedanjega, dogajalnega prostora, ki povzročata negotovost in vedno večjo telesno izmučenost, Jernej vedno težje premaguje razdaljo med Kranjem in gradom Brdo. Celoten prostor ga uničuje.

— Poseben pomen ima na vmesni poti katoliško znamenje, imenovano razpelo otročnic. Jernej ga sovraži, ker je tuje njegovemu protestantskemu nazoru, še bolj pa zaradi tega, ker je ob njem molila baronica Judita, do katere goji ambivalentna čustva. Ko ga vržejo iz kranjske cerkve, kjer praznujejo katoliki božič, in se duševno zlomljen vrača proti gradu Brdo, se njegova prizadetost stopnjuje prav ob tem znamenju: v svoji jezi ga polomi (prim. Pregelj 1964: 305). Drugič, ko se spet vrača mimo in je njegovo zdravje že močno načeto, doživi razpelo otročnic kot onstransko videnje: križani Jezus, ki ga je Jernej odlomil, krvavi, kar skrunilca tako pretrese, da omedli.

Razpelo otročnic je predmet, ki opozarja Jerneja na navzočnost katolicizma, spominja ga na njegovo neodzivno ljubezen do baronice Judite in na njen prestop h katolikom. Versko znamenje povzroča v njem občutek vedno večje izločenosti iz prostora, stopnjuje njegovo osamljenost, saj ne more po smrti svojih najbližjih (žena, otroka) ustvariti trdnejše vezi z nobeno osebo — niti z Judito. Ker omenja pripovedovalec razpelo otročnic večkrat tako, da opozarja na nosečnice, ki ga molijo, spreminja pripovedovani predmet v vodilni motiv, ki je spet eden izmed paralelizmov in s tem ena izmed kompozicijskih relacij.

— Pot, po kateri odhaja predikant Jernej v Kranj ali pa se od tam vrača na Brdo, ga vodi skozi naravo, ki jo postavlja pripovedovalec nasproti obema vrstama človeških prebivališč: mestu in gradu — v obliki asimetrične relacije. V človeških prebivališčih namreč gospodarijo ljudje, v naravi pa tega

ne morejo. Zato je narava pripovedovana kot samozadostna sila, ki ima edina vrhovno oblast nad ljudmi; ti se morajo podrežati naravnim pojavom, če hočejo preživeti (megla, sneg). Hkrati je narava paralelizirana s posameznikovo notranjostjo. Najbolj značilen primer takšne relacije je takrat, ko pridejo Jernej, njegov spremljevalec Erazem Wassermann in mlado dekle Jutta k njenemu bratu Guterju, ki leži smrtno ranjen. Že pred odhodom z Brda Jutta čustveno prevzame Jerneja, ker ta uzre v njej najprej privid svoje umrle žene Agnes, Erazem pa privid umrle Jernejeve hčerke Gertrud, v katero je bil zaljubljen. Jutino potovanje iz oddaljene gorske doline pa je spodbudila incestna ljubezen do brata, s katerim je noseča. Zato ni njihova pot k ranjencu z Brda v dolino Kokre utemeljena religiozno (podelitev predsmrtnih verskih tolažil), ampak erotično, čeprav obstaja pri vsakem izmed njih drugačen ljubezenski odtенок (zakonski, fantovski, dekliško incestni). Ko vstopijo v ranjenčevo kočo, paralelizira pripovedovalec njihovo notranjo čustveno razvnetost z viharjem, ki divja zunaj:

(1) Iz višin je šumel vihar in se lovil strahotno in sunkovito v dolino, da je ječalo tramovje v koči /.../ Jutta je sedela v mali sobi ob bratu, ki je blaznil, se zavedal in trgal v motne krike iz bolečine in krčev. Besede strašne ljubezni so rosile deklici iz ust. Erazem si je ušesa mašil, da jih ne bi čul, in jokal na glas. Potem pa je zopet napeto poslušal skozi šum vetrov, ki so s snegom topli lesene stene in streho. Še bratu v smrtnih krčih je zavidal ženo...

(Pregelj 1964: 281)

Paralelizirana sta tudi Jernejeva notranja prizadetost in zimski, božični večer:

(2) Truden, žalosten in nepotolažen se je vrnil predikant na Brdo. Ko je stopil iz gozdov, je stal v zarji zahajajočega sonca. Zlató se je bilo razlilo v sivo senco polj in gozdov /.../ Daleč od dolenijskega vzhoda je vstajala koprenasta in mrzla sivina. Prvi mrzli dih večera se je budil iz lesov v polje, bridka tegoba se je jemala nad zemljo in le nebo je še živelo v soncu in sijaju. In vendar je od blizu in daleč govorilo iz neznanih in čudno svobodnih človeških glasov veselo, praznično, hrepeneče. Iz strašnih davnin je hotelo oživeti v bogovcu in se je branil in se ni mogel ubraniti.

(Pregelj 1964: 301)

Toda pripovedovalec ne ustvarja paralelizmov samo z daljšimi opisi (1)–(2), temveč tudi s kratkimi poimenovanji: npr. s prislovnim določilom kraja (3), v katerem obstaja priredni, vezalni odnos med členoma, od katerih je prvi poimenovanje za letni čas (>zima<), drugi pa za čustveni položaj (>tegoba<):

(3) Šel je /= Jernej, op. M. D./ v zime in tegobo.

(Pregelj 1964: 305)

— Jernej izgubi najprej Kranj s tamkajšnjo cerkvijo in svojo hišo, potem pa še grajsko molilnico. Njegovo izgubljanje prostora se nadaljuje, kajti po baronovi rekatolizaciji mu začnejo nasprotovati celo grajski posli, posebno grajski vratar, ki ga noče spustiti v grad in mu zadržuje celo pošto (prim. Pregelj 1964: 293). Po prihodu katoliške vojske s škofom Tomažem Hrenom na čelu mora Jernej zapustiti tudi grad Brdo. Ker je že zelo bolan, ga njegov privrženec, učitelj Dachs, lahko odvede samo še v bližnjo Mretino kočó. Ta je pomenila — zaradi njene stanovalke, ki je veljala za prostitutko grajskih

konjarjev — Jerneju, ko še ni popolnoma zbolel, vabljev prostor čutnosti brez obveznosti. Toda vanj si ni upal vstopiti zaradi odklonilnega mnenja grajskih lastnikov in svojih premočnih moralnih zadržkov (prim. Pregelj 1964: 299—300).

Ko ga začnejo zasledovati škofovi vojaki, mu preostane kot zadnje pribežališče prav ta npravstveno dvomljiva kočja — »svinjak« (prim. Pregelj 1964: 334), kjer nemočen umre na ležišču ob lastnici. Njegovo truplo najdejo zasledovalci na tistem delu notranjega prostora, ki ni namenjen samo telesnemu počitku, marveč tudi spolnemu uživanju. To ni bilo Jerneju prepovedano, kot je bilo Janezu Potrebuježu v romanu Plebanus Joannes, vendar mu ni bilo dovoljeno družiti se z žensko, ki jo je njena okolica razglasila za npravstveno razpuščeno. Ker med njima ni bilo spolnega akta, se zasledovalci neupravičeno zgražajo nad mrtvim predikantom. Z vdorom vojakov v Mretino kočjo se je skrčil Jerneju pripadajoči prostor na nič: preostala mu je le smrt. Če ne bi sam umrl zaradi bolezni, bi ga pokončali zasledovalci. Zato je logično, da se roman konča z Jernejevo smrtjo, saj je bila pripoved mogoča, dokler se je Jernejev prostor zoževal, ko se je izničil in je katoliški oblastniški prostor povsem prevladal nad Jernejevim protestantskim, ni mogel pripovedovalec več nadaljevati pripovedovanja, zato je sklenil roman.

Iz razčlenitve je razvidno, da je poglobljena prostorska kompozicijska relacija v romanu Bogovec Jernej asimetrična opozicija med protestantskim (a) in katoliškim (b) oblastniškim prostorom:

$$aRb \Rightarrow \overline{bRa}$$

— Tudi v tem romanu obstaja analogija stenski podobi v »sobi svetá« iz predhodnega romana Plebanus Joannes, le da tokratne pripovedovalec ne poudarja. Omenja jo samo enkrat, toda brez obširnega opisa, ki je značilen za podobo v Plebanusu Joannesu, in to takrat, ko Jernej prekolne baronico Judito, ki ga je zavrnila z očitkom, da še vedno ženskari:

Žena /= baronica, op. M. D./ se mu je nagnila izzivaje čez mizo v obraz in rekla prezirljivo:

»Bogovec, ki se z duhom baha, pa je tak, da trpi zaradi tuje žene. Fej!«

Bogovcu je zahroplo iz prsi /.../ Strašno mu je zarezalo v živčevje iz tilnika /.../ Baronica se je bila oddaljila.

»Faex Satanae,« se je razvezal bogovec v hripav krik, ki je jeknil od sten in slike, ki je kazala Dalilo in filistejske orožnike. Do solz besno je stresel za težko mizo /.../

(Pregelj 1964: 288)

Pri tem je očiten paralelizem med osebama, ki se zadržujeta v grajskem prostoru (baronica Judita, Jernej) in osebami, ki so upodobljene na steni (Dalila, filistejski orožniki), kajti Jernej se zaveda, da ga je Judita očarala, kot je svetopisemska Dalila Samsona in da bodo tudi zanj posledice usodne, kot so bile za njegovega svetopisemskega predhodnika. Na to pripovedovalec posebno opozarja med biblično uro, ko užene baron Nikolaj Jerneja v teološkem razpravljanju, zato se predikant začuti podoben ogroženemu Samsonu na stenski podobi:

Bogovec ni umel in je nemirno zastrmel predse v sliko na steni. Bojci so vstajali nad Samsona. Svetilo se je orožje v njihovih rokah. Dalila je vabila z roko.

Pa ne, da se baron norčuje? /.../ Baronica Judita je gledala predse v naročje /.../ Bogovecu je znova zalila rdečica obraz /.../ S slike, kjer se je svetilo orožje filistejskih bojcev, so mu begale oči v plahi in osupli obraz baroničine služabnice /.../ Hotel je videti Dalilo, kakor je bila bojca Samsona uspavala in na odici ujela.

(Pregelj 1964: 258—261)

— Po obsegu in pomenu ostaja zvok v prostoru v romanu Bogovec Jernej enakovreden tistemu v romanu Plebanus Joannes: spet se pojavljata odlomka iz dveh pesmi kot vodilna motiva, torej ju pripovedovalec paralelizira:

i) Prvo pesem prepeva Mreta, ki izpoveduje z nemškimi stihii svojo čutnost in hkrati opozarja Jerneja na nezavrt, nemoralizatorski odnos do življenja:

»Im roten Klee, im grünen Gras
unser beider Bette was ...«

(Pregelj 1964: 243)

Ko pa sprejme Mreta Jernejev verski nauk, začne prepevati drugačno pesem: »Ich gleube, gleube, gleube ...« (Pregelj 1964: 267), ob kateri navede pripovedovalec tudi prejšnjo in tako vzpostavi med njima asimetrično opozicijo, s katero poudari nekdanjo Mretino nebrzdano spolnost in sedanjo versko preusmeritev, ki napoveduje večjo askezo. Kako močno je vplivala prva pesem na Jerneja, dokazujejo njegova bolezenska videnja, v katerih se mu spreminjajo znane ženske ena v drugo; ena izmed njih mu celo besno očita, da privlači moške pri ženskah samo njihovo devišstvo, pri čemer poje Mretino prvo nemško pesem (prim. Pregelj 1964: 318).

ii) Drugi vodilni motiv in hkrati opazen paralelizem romana je pesem zadnjega Jerneju vdanega protestantskega vernika, mladega Erazma Wassermana:

Es ist ein Schnee gefallen
und ist es doch nicht Zeit ...

(Pregelj 1964: 232)

Ta je bil zaljubljen v bogovčevo hčerko Gertrudo, ki je umrla na prezgodnjem porodu. Njegova poznejša zaljubljenost v Juto ostane prav tako neizpolnjena, zato je njegova pesem najprej zunanji izraz ljubezenskega upanja, po smrti obeh deklet pa le še žalosti, kar pripovedovalec izrecno pove:

Takrat je vstal na pot Erazem Wassermannov v Kranju iz tegobe po Juti in Gertrudi /.../ Tegoba se mu je jemala v pesem ljubezni:

»Es ist ein Schnee gefallen ...«

(Pregelj 1964: 311)

Iz paralelistične kompozicijske relacije je očitno, da opozarjata obe pesmi na spolnost, ki vznemirja, privlači in odbija posamezne osebe, ter na trpljenje, ki ga povzroča neuslišana ljubezen.

iii) Opazen vodilni motiv je tudi zvonjenje, ki ga Jernej navadno zasliši iz kranjske smeri: naznanja vedno večjo krepitev katoliške oblasti in potiskanje protestantskega, tj. Jernejevega vpliva ob stran.

2.1 Največja kompozicijska sorodnost med romanoma Plebanus Joannes in Bogovec Jernej obstaja v pripovedovanju sanjskih prostorov, ki so najpogosteje preoblikovani linearni — nesanjski dogodkovni prostori:

i) Najmanj je preoblikovan v sanjah del prostora z razpelom otročnic, ki ima pomen grozljivega opozorila; to Jerneja še bolj muči kot v budnosti. Čuti, da izgublja oblastniški prostor in z njim vred ljudi, med katerimi je tudi brdska baronica Judita, v katero se je nesrečno zaljubil:

(1) V motne sanje mu je zraslo drugo videnje in je bilo belo telo na razpelo otročnic in je svetilo daleč. In pod križem je klečala žena in je roke stegovala navzgor. Na sklonjeno glavo pa je kapljalo s križa, od rok, od nog in še od srčne strani. Takrat je žena glavo dvignila.

Bogovec je videl, ljubil, blagoslovil:

»Judita, Judita, Judita!«

(Pregelj 1964: 254)

Pomen razpela otročnic poudarja pripovedovalec s tem, da ga spremeni v enega izmed vodilnih motivov; ta razodeva v Jernejevih sanjah predvsem svojo versko oskrunjenost in sanjalčevo trpljenje, ki je posledica tega, da se zaveda svoje krivde:

(2) Bogovcu je znova zajelo v živčevje in kri kakor vrtoglav vrtnec. Šumelo je v sencah, dušilo v grlu, tesnilo pri srcu in pojalo duha za bežnimi slikami brez vse resnice, brez življenja in vonja. Vstajalo je strašče iz praznega in se oblikovalo zopet in zopet v strašči lik človeške noge, ki se je z grozotno rano odtrgala od križa.

(Pregelj 1964: 316)

Iz (1)—(2) je razvidno, da je razpelo otročnic paralelizirano tako, da je v asimetrični opoziciji z najbližjim, linearnim prostorom: (ne)sanjski prostor je v nasprotju z Jernejevimi doživetji, ki so povezana z njim. Še bolj je opozicija očitna v tistih bogovčevih sanjah, v katerih se je pojavljala vizija narave, ki spet poudarja sanjalčevo trpljenje:

Iskal je mimo sence, ki jo je vrgla gora nad mesto /= Kranj, op. M. D./ v polje, ki je tonilo v zarji. Zarja je bila nenavadna; težka je kakor sopla nad ravanjo, ostro je metala senco samotne breze /.../ Bogovec je trpel /.../ Polje je bilo mrtvo /.../

Res je videl: zarja nad poljem ni več sopla. Bila je težek plašč iz zlata. Strašna sladkost vonjav je plala kvišku. Bilo je medeno ozračje cvetočih lip in ajdovih setev, bila je bridkost nepoznane polti in sle. In zdaj je vstala še pesem iz zlata in vonjave.

(Pregelj 1964: 313)

Tudi sanjsko cvetoča narava je spremenjena v vodilni motiv, saj se govori tudi na začetku Jernejevih ljubezenskih sanj, s katerimi je v njegovi boleznini poudarjena spolnost:

/.../ bolni bogovec, potem mu je novo videnje zavezalo duha in ni vedel, od kod je zablodil v mesečno noč, ki se je bila sladko razlila v polje. A živo, kakor da živi v resnici, je občutil topli vonj mladih setev, slast cvetočih lip in trpki hlad goste rose, ki je kapljala s cvetočih vej. Bela steza je šla pred njim v mesečini. Ob stezi je slutil za bezgovim grmom klop. Stal je v senci in je videl: žena je sedela nizko in vse gornje telo je bila nagnila predse. Srebrno je ležal žarek mesečine na laseh in sladkem tilniku. Vonj nepoznane polti je dahnil bogovcu v lice.

(Pregelj 1964: 317)

Ko se Jernejeva osebna stiska tako poveča, da začne premišljevat o samomoru, dobi ta obliko videnjskega prostora, ki je v asimetrični relaciji z vidčevim notranjim občutjem:

V bogovčevo žalost je rasla strahotna sla: nekje sredi gluhih lesov je drevo z vejami. Tam bi človek obvisel in dotrpel in mir imel. Ne vran izpod neba ne žival iz jame ga ne bi našla. Tako je vabila slika iz sle. Pa je še ena tesnila srce: visi človek in se mu je drob razlil. Potoglavo se je opetela naga dušica iz telesa. Nenavidni črni iz mlamola z močerolskimi očmi je roke razširil, da bi jo ujel, in je plaha zakoprnela nazaj v lajnasto osrčje.

(Pregelj 1964: 290)

Sanjska narava se pojavlja v prostorski kompoziciji romana Bogovec Jernej enako kot v dosedanjih Pregljevih besedilih, samo da je tokrat njena opaznost v primerjavi s prejšnjim romanom Plebanus Joannes večja, ker ji posveča pripovedovalec več pripovednega časa.

ii) Ista ugotovitev velja za biblične sanjske prostore, le s tem razločkom, da obstajajo v i) relacije med temi prostori in Jernejevo notranjostjo (ljubezenska neuslišanost pri baronici Juditi, vabljenost neobvezujoče spolnosti), v ii) pa relacija med bogovčevim oblastniškim, tj. cerkvenim prizadevanjem, da bi ubranil protestantizem pred odpadniki in protireformacijo, ter bibličnimi prostori. To je razvidno predvsem iz (1), še bolj pa iz (2), kjer se Jernej primerja z judovskim voditeljem Mojzesom, ki so ga množice zapustile in začele malikovati, medtem ko je on sprejemal božje zapovedi na gori Sinaj. Tudi Jernej čuti svojo osamljenost med protestantskimi verniki, ki ga zapuščajo:

(1) Tesnoba je spadla z duše, oči so videle, kakor so želele. Samota sobe se je razklenila in prostor je bil kakor kraljevski hram, visok v zvezde, širok in dolg v sonce in jutro. Ob dolgi mizi so sedeli nešteti, slovesni, resni, sveti, tovarištvo nebeško vseh bogovcev in orožnikov čiste besede /.../

Sum nevidnih kril je pel v prostoru; neznan vihar v nepoznanih lesovih. Bogovec je tonil v sladkem in nemem pričakovanju neizgovorjenega hrepenenja /.../

(Pregelj 1964: 262—263)

(2) Vstalo mu je iz katekizma in je s prečudno slastjo videl kakor v sliki: v daljni, neznani samoti in pustoti je rasla visoka gora. Oblaki so ji zakrivali vrh, gromovi so pljuskali ob njo in užigali strele. Kakor pod strašno streho je stal prav pod gromovi samotni človek in trepetal. Iz gromov je pisalo v kamnite table. Sunkoma, strašno je grabilo in se je kamen vdajal kakor vosek: enkrat, dvakrat, /.../, desetič...

Nizko pod gromovi, v soncu in sopari poldne pa se je svetilo zlato tele na oltarju in blodna svatovščina je vrela ob znamenju. Ko je duh pisal v kamen, je meso streglo sli, darovalo Baalu in tonilo v lajnu...

(Pregelj 1964: 265)

2.2 Nelinearnemu dogodkovnemu prostoru namenja pripovedovalec v romanu Bogovec Jernej zelo malo pripovednega časa. V sorazmerju z njegovo neznatnostjo je tudi njegov pomen, ki ne spreminja doslej ugotovljene semantike kompozicijskih relacij, ki se pojavljajo v linearnem prostoru. Kljub temu pa priča — tako kot v prejšnjih Pregljevih pripovedih — o stalnih zarodkih kompozicije, ki bi se razločevala od doslej ugotovljenega kompozicijskega modela v Pregljevem pripovedništvu. Tudi v Bogovcu Jerneju se pojavljata dve obliki nelinearnega dogodkovnega prostora, ki pa ostaja še vedno podrejen linearnemu:

a) Retrospektivni spominski prostor: Jernej uzre v pijanski čustveni prizadetosti dogodek, ki ga pripovedovalec komentira kot »spomin iz mladosti«. Stavčno razširjena komparacija, s katero uvede retrospektivo, je asimetrična opozicija med bogovčevo ostarelo notranjostjo in zunanjim, mladostnim, toda preddogajalnim prostorom:

Kakor sonce, ki sine trenutno skozi lino v temno vozo, je šlo bogovcu bliskovito mimo duše: Prijazna cerkev na griču, romarji, tiha sosedova Majda s svetlimi, dolgimi kitami. Petnajstleten hlapčič, dijaček, bi prah poljubil, kamor je stopila, a se sramuje celó oči dvigniti k njej in išče samoto lesu in joče...

Temnejši je mrak, ko ugasne spomin iz mladosti /.../

(Pregelj 1964: 2/1)

b) Podobno kot v prejšnjem romanu je tudi v Bogovcu Jerneju pripovedovalec ohranil stensko upodobljeni prostor, le da mu tokrat namenja neprimerno manj pripovednega časa, pa še ta je posvečen upodobljenim stenskim osebam, ne pa prostoru, v katerem se te nahajajo. Zato je njegova pomenska funkcija — v primerjavi s tisto v romanu Plebanus Joannes — izredno majhna:

Sluga je vedel bogovca v grajsko klemenato /.../ Troje oken je svetilo v mogočno sliko. Slika je pripovedovala o Samsanu pri Dalili. Mož je spal zvodnici v krilu. Z roko je vabila bojce, ki so se bližali s svetlimi potami in lanci.

(Pregelj 1964: 257)

Iz nadaljnje pripovedi je razviden paralelizem med stensko upodobljenima osebama (Samson, Dalila) in pripovedovalnima (Jernej, Judita), med katerimi obstajajo še asimetrične relacije (Samson vs Dalila, Jernej vs Judita), kar spada že v poglavje o pripovedovanih osebah in njihovi kompoziciji.

2.3 V romanu Bogovec Jernej ohranja pripovedovalec oblastniški prostor, ki ga je izoblikoval v romanu Plebanus Joannes, samo da je bil tam razdeljen na cerkveni in posvetni del, ki sta se bojevala za oblastniško premoč. Prostor glavne osebe je bil podrejen cerkvenemu, sama pa si podreja najbližje osebe, ki jim ne dovoli prostorske osamosvojitve (Katrica, študent Peter). Razen tega se hoče podrediti posvetnemu oblastniškemu prostoru. V Bogovcu Jerneju se bojujeta dva, med seboj nasprotujoča si cerkvena oblastniška prostora: protestantski in katoliški; zadnji premaguje prvega. Tako temelji prostorska kompozicija celotnega romana na asimetrični opoziciji med njima. Ker se drugi, zmagoviti prostor razširja, je roman pripoved o zoževanju prvega, protestantskega prostora, ki mu pripada glavna oseba — bogovec Jernej. Ta mora najprej zapustiti mesto Kranj, ki je bil sedež njegove cerkvene oblasti in prebivališče njegove družine, in zbežati na grad Brdo. Ker postaja tudi ta katoliški, izgubi Jernej v njem najprej svoj zoženi cerkveni prostor (molilnico), potem pa še svoj zasebni bivalni prostor (sobo). Nazadnje umre pred katoliškimi vojaškimi zasledovalci, na begu, v prostoru, ki velja za razuzdanega, saj ga okolica moralno obsoja — v koči nekdanje prostitutke Mrete. Vse te prostore postavlja pripovedovalec v asimetrične pozicije. Element le-teh je tudi narava, ki je povzdignjena v enega izmed vodilnih motivov. Ker je isti element hkrati v relaciji z Jernejevo vedno bolj prizadeto notranjostjo, obstaja tudi več asimetričnih opozicij med dogajalnim prostorom in duševnostjo glavne osebe. Pomembno pomensko funkcijo ima zvok v prostoru, ki se pojavlja — kot v predhodnem besedilu — kot dvojni vodilni motiv. Iz primerjave z istim predhodnikom je razvidno, da se je povečal pomen sanjskih prostorov, zmanjšal pa pomen nelinearnega prostora. To potrjuje ugotovitev, navedeno v poglavju o pripovedovanem času: roman Bogovec Jernej je parabolichen, zato je pripoved usmerjena v pripovedovano sedanost in njej pripadajoči prostor, da bi tako dobila pripovedovalčeva misel, iz-

rečena v komentarjih — posebno v sklepnem — v njiju svoje ponazorilo in potrditev.

Razčlenitev Pregljevega romana *Bogovec Jernej* je pokazala, da čas in prostor nista ločeni, samozadostni kategoriji, ampak da sta komplementarni. Pripovedovani čas sestavljajo preddogajalni, dogajalni in podogajalni, izmed katerih sta pomensko poudarjena zadnja dva odseka, ker ju pripovedovalec paralelizira. S takšno kompozicijsko relacijo potrjuje parabolčnost pripovedi, ki jo scer izraža tudi s ponavljajočim se komentarjem, kar je spet ena izmed kompozicijskih relacij romana. Zaradi komplementarnosti pripovedovanih kategorij ustrezajo posameznim časovnim odsekom prostorski, izmed katerih so najbolj pomembni tisti deli, ki so povezani z oblastjo: kranjska cerkev in grad Brdo, poleg njiju pa še vmesna pot, ob kateri stoji katoliško znamenje (»razpelo otročnic«). Te dele prostora postavlja pripovedovalec v asimetrično opozicijo, iz katere je razviden oblastniški boj med vedno bolj zmagovitimi katoliki in slabotnimi protestanti, ki jih vodi glavna oseba — bogovec Jernej. V preddogajalnem času so bili skoraj vsi deli prostora njegovi, na koncu dogajalnega časa pa ne izgubi samo vseh oblastniških prostorskih delov, ampak tudi vse zasebne, zato mora umreti. Prostor njegovega umiranja pomeni tudi zanikanje njegovih etičnih načel, s katerimi je urejal v času svojega oblastništva svoje zasebno življenje. Pregled časovne in prostorske kompozicije Pregljevega *Bogovca Jerneja* omogoča določitev zanesljive podlage za semantično analizo romana.

SUMMARY

The analysis of Ivan Pregelj's novel *Bogovec Jernej* has shown that time and space are two complementary, rather than separate and self-contained, categories. The narrated time (i. e. the time in which the happenings of the narrative take place) consists of the time before the events, the time of the events, and the time after the events; the latter two segments of time are the ones which are semantically emphasized, since the narrator makes them parallel. Such a compositional relation confirms the parabolic nature of the narrative, conveyed also by means of the recurring commentary, another of the compositional relations of this novel. The narrated categories being complementary, the several segments of time have correlative segments of space, the most important of which are those connected with the authorities: the Church in the city of Kranj, the Brdo Castle, and the road connecting them, with its wayside cross (the crucifix revered by new mothers). The narrator puts these segments of space into an asymmetric opposition, which makes evident the struggle for power between the ever more victorious Catholics and the weak Protestants led by the main character—pastor Jernej. In the time before the events, almost all segments of space were his, but at the end of the time of the events, he has lost not only all the "authority" segments of space, but also his personal (private) ones; therefore he has to die. The place of his death signifies the negation of his ethical principles, by which he used to direct his private life when he still had power. The analysis of the temporal and spatial composition of Pregelj's *Bogovec Jernej* offers a solid basis for the semantic analysis of this novel.